

Danske kuglefibler

Af *Jesper Laursen*

1. Indledning

De danske kuglefibler, som udgør en væsentlig del af fibelmaterialet fra førromersk jernalder, har ofte været behandlet i den arkæologiske litteratur (1). Da fibelgruppen imidlertid omfatter en række indbyrdes ret forskelligartede varianter, hvoraf flere hidtil kun har været kendt fra løsfund, hersker der stadig nogen usikkerhed om, hvorvidt gruppen kan betragtes som kronologisk homogen.

I de senere år er der dog bl.a. fra Fyn fremkommet nye fund, som for flere varianters vedkommende har skabt et mere sikkert dateringsgrundlag. Da der samtidig tegner sig et tydeligere udbredelsesmønster, skal i det følgende foretages en samlet gennemgang af det danske kuglefibelmateriale med henblik på en vurdering af de forskellige varianters tidsstilling og geografiske udbredelse.

Fig. 1. Bronzefibel fra Dover by, Ydby sogn, Thisted amt. Mål: 1:1. Efter Worsaae 1854 p. 44 fig. 176.

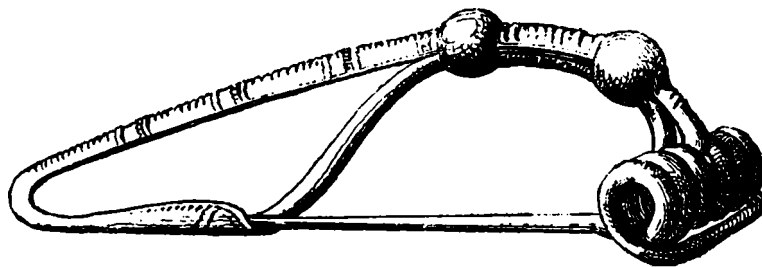
2. Typologi og kronologi

Under betegnelsen kuglefibler hører både fibler af mellemlatène-konstruktion med kugler på bøjlen og støbte bronzefibler ligeledes med kugler eller kuglelignende led på bøjlen.

Gruppe I. Kuglefibler af mellemlatène-konstruktion

Disse fibler er enten af jern eller bronze (fig. 1). Kuglerne, som i langt de fleste tilfælde er fremstillet af bronze, er ofte forsynet med en korsformet fordybning på oversiden (fig. 2), eller de kan være udsmykket med kredsfigurer omkring et fordybet midtpunkt. En variant adskiller sig fra de øvrige fibler i denne gruppe derved, at den midterste af de tre bronzekugler har en kugleformet udvækst til hver side (fig. 3).

Mens der tidligere har været nogen uenighed om disse fiblers tidsstilling indenfor førromersk jernalder, synes det nu – bl.a. på grundlag af parallelliseringer med tilsvarende fibler fra de store holstenske grav-

pladser – godtgjort, at de tilhører den tidlige del af periode IIIa (2).

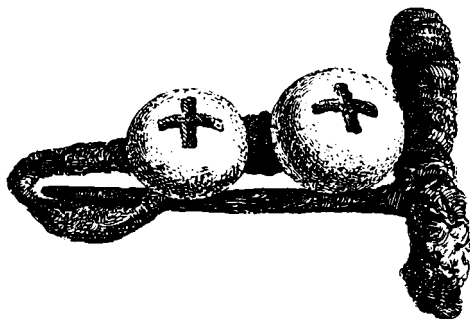

Fig. 2. Jernfibel med bronzekugler fra Kanegård, Knudsker sogn, Bornholms amt. Efter Müller 1888-95 tavle II, nr. 27. Mål: 1:1.

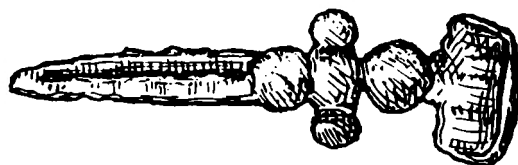

Fig. 3. Jernfibel med bronzekugler fra Høptrup sogn, Haderslev amt. Efter Becker 1961 p. 198 fig. 74 b. Mål: 1:1.

Gruppe II. Støbte kuglefibler

Fiblerne i denne gruppe, som er formmæssigt ret uensartede, kan inddeles i følgende undergrupper:

1. Støbte kuglefibler med enkelt trådformet fod

Disse fibler udviser stor lighed med kuglefiblerne af mellemlatène-konstruktion. På bøjen findes to eller tre kugler, som kan være afladede på undersiden. Såfremt kuglerne er udsmykkede, er det som oftest med en eller to kredsfigurer omkring et fordybet midtpunkt (fig. 4). I et par tilfælde er kuglernes overside forsynet med en korsformet fordybning, og på et enkelt eksemplar findes der på alle kugler tre knopplignende udvækster med en omløbende fure yderst (jvf. fig. 6).

Fiblerne i denne gruppe må betragtes som lokale bronzestøberes efterligninger af kuglefibler af mellemlatène-konstruktion. De er ikke fundet i yngre sammenhænge end disse og må derfor som helhed tilskrives periode IIIa. Denne datering understøttes af fiblernes kors- og cirkelformede kugleudsmykning, som på de holstenske gravpladser udelukkende kendes fra faser, der på dansk/jysk grund svarer til tidlig periode IIIa (3).

Tidligere forsøg på at keramikronologisk vej at hense en del af disse fibler til periode II (4) hviler på

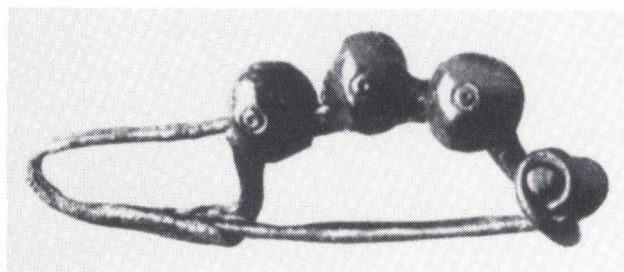

Fig. 4. Bronzefibel fra Bred mose, Vissenbjerg sogn, Odense amt. Efter Albrectsen 1954 tavle 19 g. Mål: 1:1.

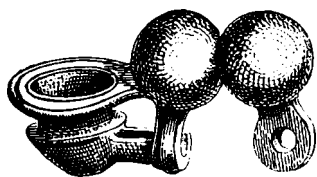

Fig. 5. Bronzefibel fra Nr. Aldum mose, Stenderup sogn, Vejle amt. Efter Engelhardt 1881 p. 92 fig. 9. Mål: 1:1.

et særdeles usikkert grundlag (5), og det er ligeledes tvivlsomt, om afladningen af kuglernes underside kan betragtes som et kronologisk sent træk (6).

2. Støtte kuglefibler med et profileret, cylinder- eller kegleformet led med skive- eller kraveformet afslutning yderst på foden. Disse fibler er kendetegnet af den særligt udformede fod, afsluttet med en skive eller en krave (fig. 5). På bøjlen findes to eller tre kugler, som kan være dekorede. I ét tilfælde er to af kuglerne forsynet med tre knoplikgende udvækster med to omløbende furer yderst (fig. 6).

Da fiblen (fig. 7) indgår i et fund med en anden kuglefibel (fig. 3), som ud fra parallelfund i Holsten kan dateres til tidlig periode IIIa, er denne gruppe som helhed blevet dateret til periode IIIa (7).

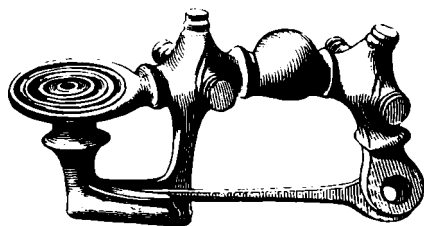

Fig. 6. Bronzefibel fra Linderum kær, Ugilt sogn, Hjørring amt. Efter Müller 1888-95 tavle II, nr. 23. Mål: 1:1.

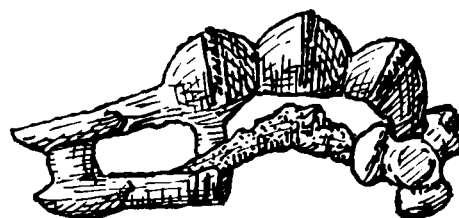
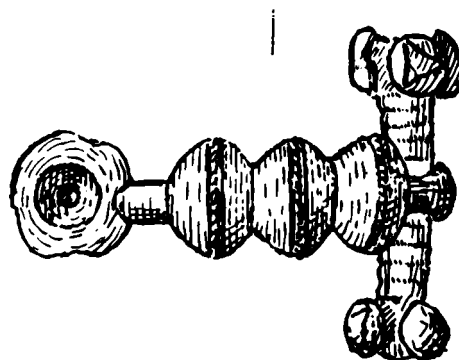

Fig. 7. Bronzefibel fra Hoptrup sogn, Haderslev amt. Efter Becker 1961 p. 198 fig. 74 d. Mål: 1:1.

Et hidtil upubliceret gravfund fra Cathrinebjerg på Nordvestfyn understøtter denne datering (8). Fiblen

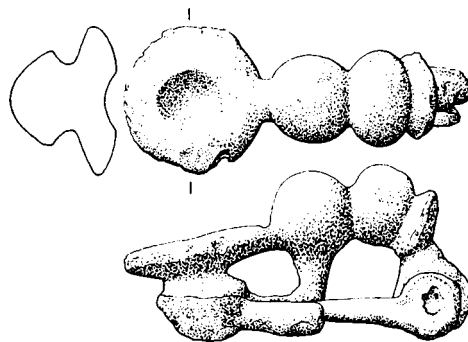

Fig. 8. Bronzefibel fra Cathrinebjerg, Røjleskov sogn, Odense amt. Tegning: Orla Svendsen. Mål: 1:1.

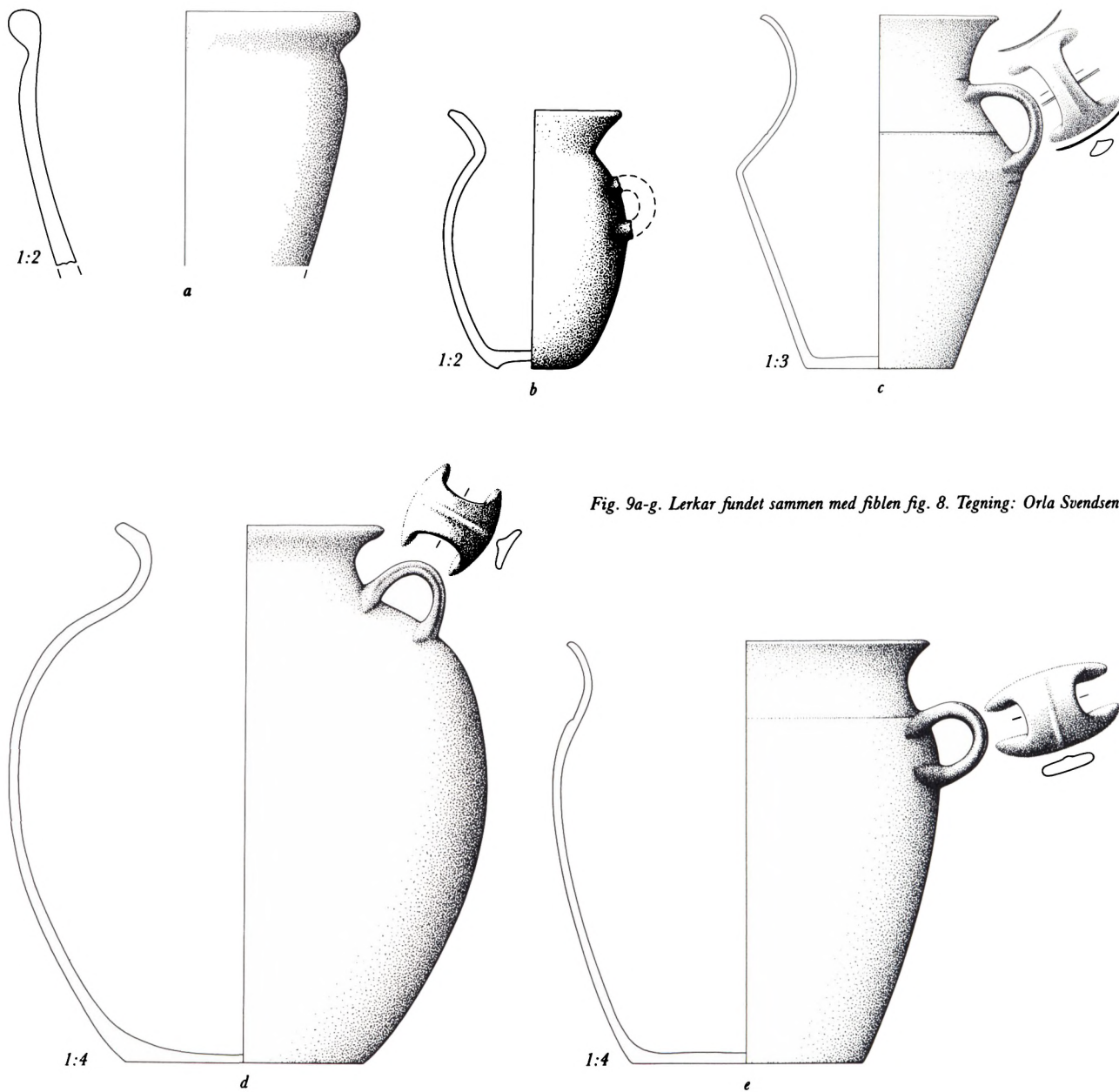
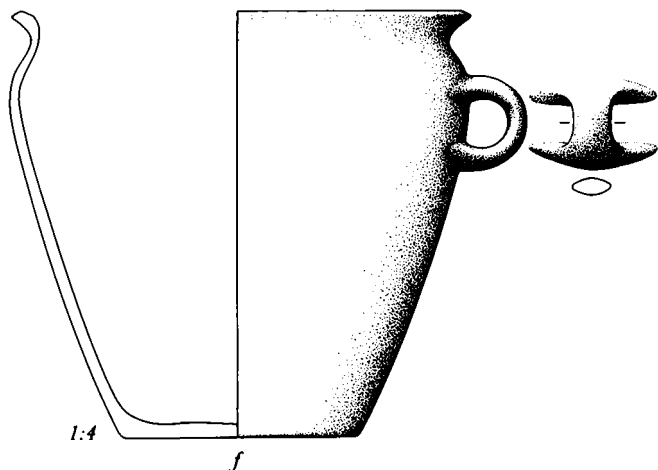

Fig. 9a-g. Lerkar fundet sammen med fiblen fig. 8. Tegning: Orla Svendsen.

og lerkarrene (fig. 8-9) blev sammen med dele af endnu fem lerkar, en jernkniv, et lille forrustet fladt jernstykke samt brændte ben og trækulsstykker fundet i og umiddelbart under pløjelaget indenfor et ca. 2 x 2 m stort område. Da skårmaterialet udelukkende stammer fra kar med enten ufortykkede rande og X-formede hank eller let fortykkede, bredt facetterede rande og X-formede hank eller let fortykkede og ufacetterede rande, kan fundet som helhed henføres til periode IIIa (9-10).

3. Støbte kuglefibler med et profileret, cylinder- eller kegleformet led uden skive- eller kraveformet afslutning yderst på foden

Denne fibelgruppe afviger fra den foregående ved, at fodens afslutning er uden skive eller krave (fig. 10). Foruden de to kugler som findes på bøjlen, kan der forekomme endnu en kugle mellem den yderste del af foden og bøjlen (fig. 11). Også i denne gruppe træffer man kugler med tre dekorerede knopformede udvækster (jvf. fig. 6).

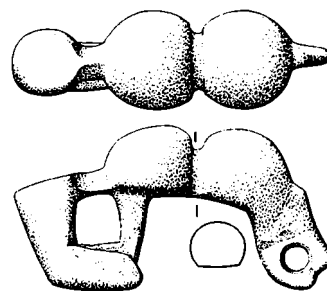
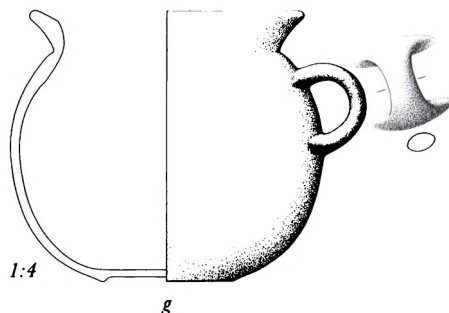

Fig. 10. Bronzefibel fra Års sogn, Ålborg amt. Tegning: Orla Svendsen. Mål: 1:1.

Alene de mange lighedspunkter med fibler i den foregående gruppe berettiger til at datere disse fibler til periode IIIa. En enkelt fibel (fig. 12) er da også fundet i et lerkar, hvis let fortykkede, bredt facetterede rand og X-formede hank (fig. 13) klart placerer fundet i periode IIIa (11).

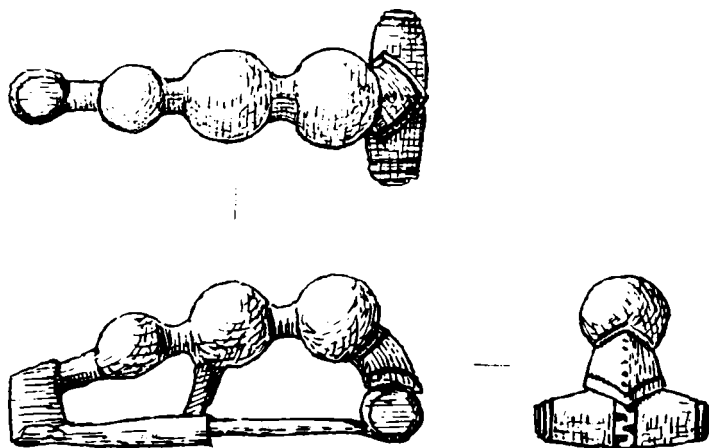

Fig. 11. Bronzefibel fra Kvorning mose, Kvorning sogn, Viborg amt. Efter Becker 1957 p. 63 fig. 13. Mål: 1:1.

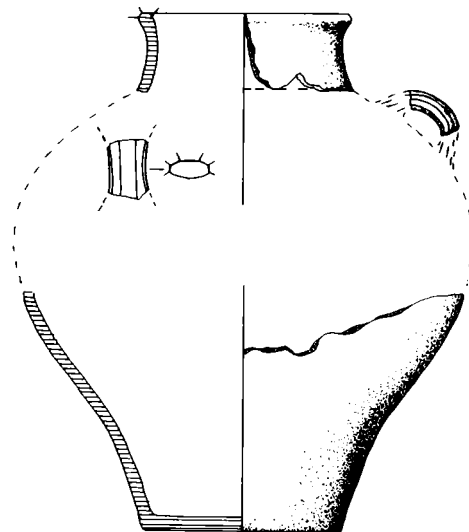

Fig. 13. Lerkar fundet sammen med fiblen fig. 12. Tegning: Anders Jøger.

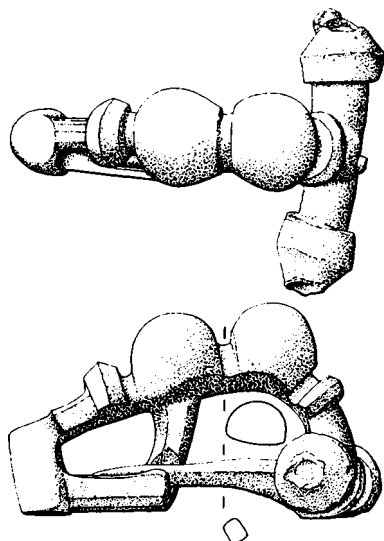

Fig. 12. Bronzefibel fra Glomands Banke, Skovby sogn, Odense amt. Tegning: Orla Svendsen. Mål: 1:1.

4. Støbte kuglefibler med tilspidset eller kugleformet fodafslutning

Fiblerne er forsynet med to eller tre kugler, hvoraf den ene er placeret mellem bøjlen og den yderste del af foden, som enten er afsluttet af endnu en kugle (fig. 14) eller tilspidset (fig. 15). Som tilfældet var i de tre foregående grupper kan kuglerne også her være forsynet med tre knopformede udvækster (12).

Disse fibler, som udviser mange træk fælles med de øvrige støbte kuglefibler, er af typologisk vej blevet dateret til periode III (13).

Efter denne korte gennemgang af de danske kuglefibler kan det fastslås, at de alle tilhører førromersk jernalders periode IIIa (14). Selvom der indenfor det danske område endnu ikke er tilstrækkeligt grundlag

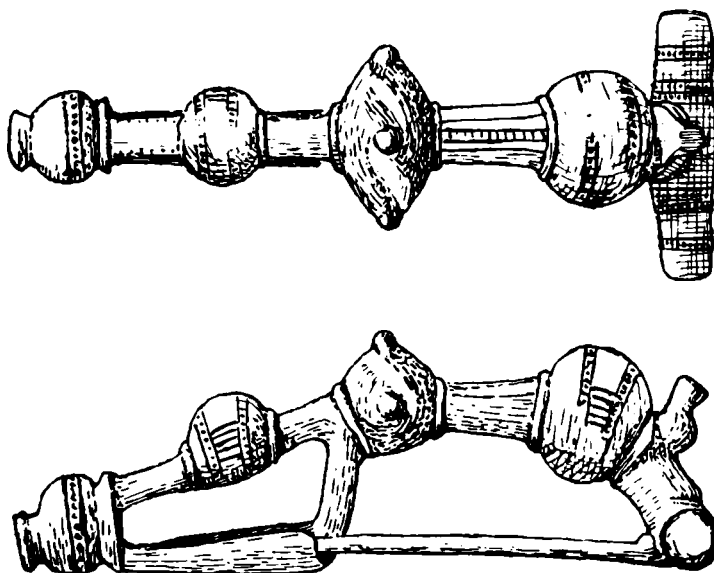

Fig. 14. Bronzefibel fra Drosselmose, Hvilsted sogn, Århus amt. Efter Becker 1957 p. 63 fig. 12. Mål: 1:1.

for at opdele denne, efter alt at dømme ret langvarige periode, i en klart afgrænset ældre og yngre del, tyder meget dog på, at kuglefiblerne af mellemlatène-konstruktion og hovedparten af de støbte kuglefibler tilhører periodens ældre del.

3. Udbredelse og fundforhold

Som det fremgår af kortet (fig. 16), er de enkelte kuglefibelgrupper ikke jævnt fordelt over hele landet (15). Tværtimod samler flere af fibelgrupperne sig i geografisk klart afgrænsede områder.

Kuglefiblerne af mellemlatène-konstruktion (gruppe I) har således deres tyngdepunkt på Bornholm, hvorfra der kendes mere end 60 eksemplarer, heraf mange med korsformet udsmykning. Desuden kendes endnu fire jernfibler med korsformet kugleudsmykning fra Sjælland, Lolland og Langeland. De resterende fem fibler, som er fra Fyn og Jylland, er bortset fra

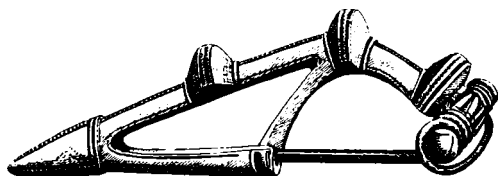

Fig. 15. Bronzefibel fra Holmans herred, Vejle amt. Efter Müller 1888-95 tavle II, nr. 26. Mål: 3:4.

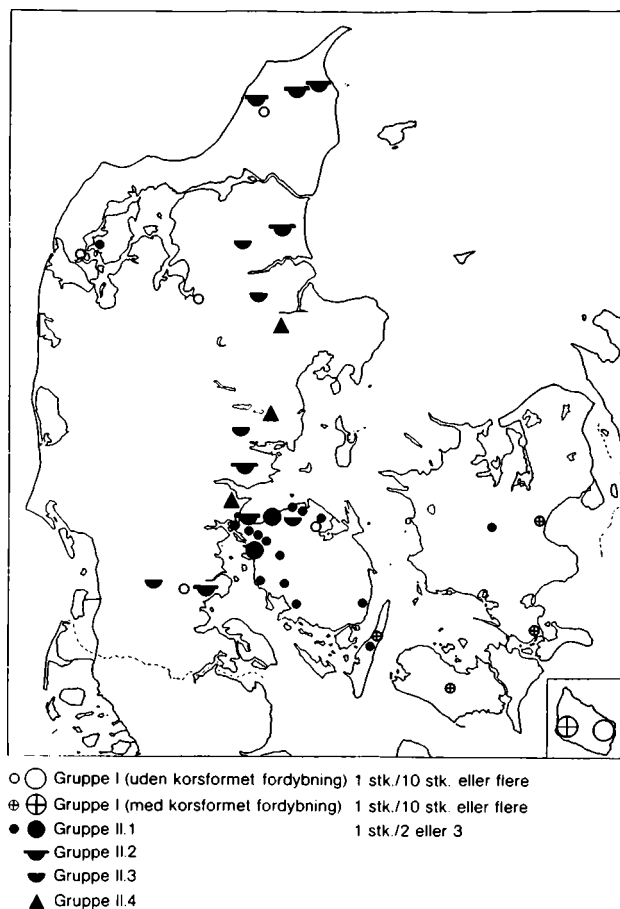

Fig. 16. Udbredelseskort over danske kuglefibler.

en enkelt særform (fig. 3), helt af bronze og uden korsformet kugleudsmykning.

Denne udsmykning findes til gengæld på to støbte fibler med enkel trådformet fod (gruppe II, 1) fra Syd-

østfyn og Langeland. Bortset fra et enkelt jysk og sjællandsk eksemplar er alle de øvrige fibler i denne gruppe fra Vestfyn.

De resterende støbte kuglefibler (gruppe II, 2-4) kendes kun fra den østlige del af Den jyske Halvø og den tilstødende del af Nordvestfyn.

Hvad angår fundforholdene, skal det bemærkes, at alle de østdanske og langt den overvejende del af de fynske kuglefibler stammer fra gravfund, mens størsteparten af de jyske fibler er fundet i moser.

Den omstændighed, at de enkelte kuglefibelgrupper koncentrerer sig i forskellige områder med gruppe I i Østdanmark, gruppe II, 1 på Fyn og gruppe II, 2-4 i Jylland, kan ikke bero på tilfældigheder alene. Udbredelsesbilledet afspejler sandsynligvis forskellige værkstedskredse, som i grove træk angiver landets regionale opdeling på det pågældende tidspunkt. At Fyn i mere end én forstand indtager en mellemposition, ses bl.a. af, at de østdanske fibler med korsformet kugleudsmykning findes på den østlige del af øen og jyske fibler på den vestlige.

De jyske særformers nogenlunde ensartede spredning over hele den østlige del af halvøen afspejler formentlig det forhold, at disse fibler i langt højere grad end f.eks. områdets udprægede lokalkeramik er indgået i de forskellige lokalgruppers indbyrdes handel og udveksling.

Noter

1. Se f.eks. Undset 1881, Vedel 1886, Müller 1933, Moberg 1941, Klindt-Jensen 1953, Albrectsen 1954, Becker 1957 og 1962, Hachmann 1960, Bech 1975.
2. Bech 1975, p. 76 og 85.

3. Rangs-Borchling 1963, p. 15 f.; Hingst 1959, p. 112ff.; Behrends 1968, p. 45 f.
 4. Albrechtsen 1954, p. 96 ff. og 1973, p. 75 ff.
 5. Bech 1975, p. 76.
 6. Albrechtsen 1954, p. 96 f.; Moberg 1954, p. 20 f.
 7. Hachmann 1960, p. 173; Bech 1975, p. 77.
 8. Fyns Stiftsmuseum journal nr. FSM 1269.
 9. Becker 1961, p. 5 f. Albrechtsen 1973, p. 71.
 10. Tidligere forsøg på at datere disse fibler til periode I eller II ud fra Hallstatt- og LT I-stiltræk (Müller 1933, p. 24 f., Klindt-Jensen 1953, p. 52 f.; p. 93 note 102) må hermed afvises (jvf. Moberg 1954, p. 39 ff.; Bech 1975, p. 86 note 4), ligesom der ikke er grundlag for at datere Nr. Aldum-fiblen (fig. 5) til periode II ud fra en formodet fundsammenhæng med en holstensk nål (Moberg 1941, p. 100; Schwantes 1958, p. 366), idet fiblen ifølge journaloplysningerne (Horsens Museum, Lindemanns Samling, Jernalder nr. 4) ikke er fundet sammen med andre genstande.
 11. Jæger 1977, p. 27 f.
 12. Selvom en lille gruppe fibler med tværkamme på bøjlen og knop- eller dyrehovedformet fodafslutning (Müller 1933, p. 33 fig. 46 (jvf. Bech 1975 p. 86 note 8, gruppe III: 5), Becker 1957 p. 60 fig. 9) ikke kan betegnes som kuglefibler, er de dog nært beslægtede med fiblerne i denne gruppe.
 13. Bech 1975, p. 77 f.
 14. Det samme gælder formodentlig en atypisk fibel med to kugler på bøjlen og to modsatstillede oksehoveder (Moberg 1941 p. 100 f.). Rillede tværbånd omkring kuglerne kan ikke betragtes som et specielt tidligt træk (Klindt-Jensen 1953 p. 53), idet det f.eks. på de holstenske gravpladser kun forekommer i en tidsfase svarende til tidlig periode IIIa herhjemme (Behrends 1968 p. 45).
 15. Denne oversigt omfatter kun publicerede fibler, som har kunnet typebestemmes.
- Gruppe I*
- Bornholm: Vedel 1886 p. 81, p. 303 ff., Larsen 1949 p. 37, Becker 1953 p. 43 ff., Becker 1962 p. 317 ff.
- Sjælland og Lolland: Engelhardt 1881 p. 90 note 1, Moberg 1941 p. 98 f.
- Langeland: Becker 1948 p. 153 ff.
- Fyn: Albrechtsen 1973 p. 75 f.
- Jylland: Becker 1961 p. 196 f., Bech 1975 p. 86 note 8, gruppe II.

Gruppe II,1

Sjælland: Undset 1881 p. 378.

Fyn: Albrechtsen 1954 p. 94 ff. nr. 1-3 og 5-15, Albrechtsen 1973 p. 12 ff., p. 25, p. 28, p. 34 f.

Jylland: Bech 1975 p. 80 f., p. 86 note 8, gruppe III:2.

Gruppe II,2

Fyn: se denne artikel.

Jylland: Moberg 1941 p. 100 f., Becker 1961 p. 196 f., Bech 1975 p. 86 note 8, gruppe IV: 1-4. Et par tilsvarende fibler er fundet i Slesvig, Undset 1881 p. 363.

Gruppe II,3

Fyn: Jæger 1977 p. 27 f.

Jylland: Undset 1881 p. 368 f., Klindt-Jensen 1953, p. 52 f., Bech 1975 p. 85, note 8, gruppe III: 3-4.

Gruppe II,4

Jylland: Müller 1933 p. 33.

Litteratur

Albrechtsen, E.: Fynske Jernaldergrave I. Odense 1954.

Albrechtsen, E.: Fynske Jernaldergrave V. Odense 1973.

Bech, J.-H.: Nordjyske fibler fra per. IIIa af førromersk jernalder, hikuin 2. 1975.

Becker, C.J.: Førromersk jernalder i Danmark. Aktuelle problemer. Finska Fornminnesföreningens Tidskrift 52, 1953.

Becker, C.J.: Die zeitliche Stellung des Hjortespring-Fundes. Acta Archaeologica XIX. 1948.

Becker, C.J.: Førromersk jernaldergrav fra Try skole i Vendsyssel. Kumt 1957.

Becker, C.J.: Førromersk jernalder i Syd- og Midtjylland. København 1961.

Becker, C.J.: Das eisenzeitliche Gräberfeld Nörre Sandegård auf Bornholm, Germania 40. 1962.

Behrends, R.-H.: Schwissel. Ein Urnengräberfeld der Vorrömischen Eisenzeit aus Holstein. Neumünster 1968.

- Engelhardt, C.: Jernalderens Gravskik i Jylland. Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1881.
- Hachmann, H.: Die Chronologie der jüngeren vorrömischen Eisenzeit. Bericht der römisch-germanischen Kommission 41. 1960.
- Hingst, H.: Vorgeschichte des Nordfriesischen Festlandes. 1959.
- Jæger, A.: Flere fynske jernaldergrave. Harja 1977.
- Klindt-Jensen, O.: Bronzekedelen fra Brå. 1953.
- Larsen, K.A.: Bornholm i ældre jernalder. Årbøger for nordisk oldkyndighed og historie 1949.
- Moberg, C.-A.: Zonengliederungen der vorchristlichen Eisenzeit in Nordeuropa. 1941.
- Moberg, C.-A.: Between Horn and Ornavasso. Acta Archaeologica XXV. 1954.
- Müller, S.: Ordning af Danmarks Oldsager. Jernalderen II. København 1888-95.
- Müller, S.: Oldtidens kunst i Danmark III. Jernalderen. København 1933.
- Rangs-Borchling, A.: Das Urnengräberfeld von Hornbek in Holstein. Neumünster 1963.
- Schwantes, G.: Die Gruppen der Ripdorf-Stufe. Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte 41-42. 1958.
- Undset, I.: Jernalderens Begyndelse i Nordeuropa. 1881.
- Vedel, E.: Bornholms Oldtidsminder og Oldsager. København 1886.
- Worsaae, J.J.A.: Afbildninger fra Det kongelige Museum for nordiske Oldsager i Kjøbenhavn. 1854.